

Úvod

Čtenář knihy o životě a díle kněze, politika a státníka Jana Šrámka snad jejím autorům laskavě promine, že první řádky výkladu nepatří této postavě, ale osobnosti, která naopak náleží do okruhu Šrámkových nejtvrdších kritiků a zásadních odpůrců. Pár měsíců před začátkem první světové války se na stránkách brněnských *Lidových novin* objevila stať napsaná advokátem a poslancem Adolfem Stránským (1855–1931) a nazvaná *Šrámek ničema*. Možná nejhlasitější muž tehdejší moravské pokrokové politiky se vrhl na „zběhlého panáčka“ a častoval ho nevybíravými nadávkami, veřejně pochyboval o jeho mravních kvalitách a sliboval, že už nikdy s tímto ničemou nezasedne k jednacímu stolu. Takový padouch by se neměl na veřejnosti vůbec objevovat, otravuje český národní život a měl by ho opustit. Netrvalo to však tak dlouho a Jaroslav Stránský (1884–1973), syn jdoucí v otcových profesních i názorových šlépějích, tehdy však už národní socialista, se v roce 1945 stal autorem snad nejcitovanějšího šrámkovského panegyriku *Mandatář národa*: „*V zahraniční akci byl Jan Šrámek v pravém smyslu slova mandatářem celého národa, neboť svědectví, které vydal před mezinárodní veřejností o národním souhlasu s Benešovou akcí, bylo ze všech nejzávažnější, a to nejen proto, že vycházelo z tábora zcela nezávislého na Benešových vnitropolitických koncepcích, a nejen proto, že je vydával svědek, který sám byl svou církevní hodností představitelem mocné mezinárodní autority, ale hlavně pro svoji nesmlouvavou, nepodmíněnou, nenáročnou pevnost a prostotu.*“ A Jaroslavův syn, Jan Stránský (1913–1998), také advokát a politik, v letech druhé světové války pracoval jako vedoucí kanceláře exilového premiéra Jana Šrámka.

Tento vyhocený příklad diametrální proměny vnímání osobnosti a práce Jana Šrámka v relativně krátkém časovém období v rámci jedné rodiny měl posloužit jako ilustrace skutečnosti, že poměr veřejnosti, široké i odborné, politické i historické, ke Šrámkově postavě procházel v průběhu let proměnami. Měl obdivovatele, pocházející převážně z vlastního tábora, narážel na nepochopení u katolíků konzervativní orientace, byl terčem vtipů, kritických výpadů a odmítání ze strany pokrokově orientovaných kruhů, liberálů, socialistů a sekularizovaných vrstev společnosti. Stranou ponecháváme období komunistické totality v letech 1948–1989, kdy Šrámek dostal nálepkou výbojného klerikála, nepřítele dělnické třídy a myšlenek socialismu.

Můžeme z těchto řádků vyvodit závěr, že Jan Šrámek náleží mezi kontroverzní osobnosti našich národních dějin?

Ambice autorů knihy směřují k vytvoření historického obrazu Jana Šrámka jako člověka, politika a státníka. Přece jen poněkud v pozadí zůstává portrét katolického kněze, k jehož koncipování dochované prameny, ale ani další zdroje např.

memoárového charakteru nenabízejí dost možností. Šrámkova pastorační práce, jíž se nakonec na úrovni farnosti soustavně nevěnoval, je zcela překryta a potlačena veřejnými aktivitami. Přitom je nesporné, že byl hluboce věřící člověk a že základní povinnosti katolického kněze vykonával poctivě, byť při své mimořádné veřejné činnosti a pak i v internaci většinou v soukromí. Monografie si jeho kněžství pochopitelně všímá, avšak jedná se spíše o evokaci v útržcích než o jeho hlubší postižení. Naproti tomu je nepochybné, že vlastně veškerá jeho činnost a všechny různorodé aktivity byly projevem jeho kněžské osobnosti pojímající pastorační práci jako úsilí o rechristianizaci českého národa.

Vůdčí ideou autorského záměru při tvorbě monografie o Janu Šrámkovi bylo vystříhat se jeho glorifikace, jíž on sám v určitých fázích života musel čelit. Nechceme však být ani jeho apologety a bránit ho před nespravedlivými útoky protivníků, případně se snažit o jeho rehabilitaci jako oběti komunistické diktatury. Usilujeme o realistický, objektivní a vyvážený pohled na tuto osobnost, jaký umožňuje historická věda. Chceme se vyvarovat výše zmíněných krajností, což mimochodem plně koresponduje se Šrámkovým politickým krédem. Současně nezakrýváme, že mohou existovat také jiné přístupy, a tím i hodnocení jeho životního díla. Koncepce naší knihy je vybudována tak, abychom obhájili teze o významu Šrámkovy osobnosti v historii českého politického katolicismu a v českých politických dějinách 20. století.

Čím se podle našeho názoru Jan Šrámek trvale zapsal do historické paměti národa? Jaké zásluhy o český politický katolicismus mu připisujeme? Co přinesl české politice a širším lidovým vrstvám?

Jan Šrámek je zakladatelskou osobností českého politického katolicismu. V 90. letech 19. století se podílel na konstituování obou jeho základních proudů v moravském prostředí, přitom nepřímou i přímo zasahoval také do vývoje v Čechách. Po skončení první světové války a ustavení Československé republiky prosadil myšlenku jeho jednoty v Československé straně lidové. Zasloužil se o stabilizaci a organizační upevnění strany. Když ztroskotala idea spolupráce českého a slovenského politického katolicismu, pokusil se stranické organizace etablovat na území celého státu. V roce 1938 odmítl myšlenku vstupu ČSL do Strany národní jednoty a po osvobození v roce 1945 se výrazně podílel na jejím obnovení. V politickém systému redukované demokracie ji sice přivedl do Národní fronty, na druhé straně však v roce 1948 po únorovém puči komunistů možnost jejího podílu na budování totalitního politického systému jednoznačně zavrhl.

Jan Šrámek je ústřední postavou českého politického křesťansko-sociálního hnutí. Připravil založení křesťansko-sociální strany na Moravě, později i ve Slezsku a Dolním Rakousku, a téměř dvacet let ji řídil, byl hlavní hybnou silou všech jejích aktivit. Český politický katolicismus ovlivnil úsilím budovat křesťansko-sociální organizaci jako moderní masovou politickou stranu se systémem klasických základních organizací a rozvětvenou strukturou přidružených satelitních struktur. Pod vlivem zahraničních vzorů a v součinnosti s Mořicem Hrubanem našel optimální model spolupráce lidové organizace s konzervativně orientovaným proudem českého politického katolicismu v podobě tzv. dvoustrany, který poměrně úspěšně přenesl i na půdu ČSL jako prostředek k dosažení jednoty postupu všech katolicky orientovaných frakčních sil. Českému politickému křesťansko-sociálnímu hnutí vtiskl

moderní program křesťanské lidové práce, propojující úsilí o formování a výchovu lidí v duchu katolicismu se snahami o sanaci jejich sociálního postavení. Zájmem zejména o nižší, ale také střední lidové vrstvy se mu podařilo oslabit konzervativní tradice katolicismu a vyzdvižením idejí solidarismu a křesťanské demokracie významně přispěl ke změnám a posunům v jeho charakteru. Už v letech před první světovou válkou pochopil, že politický katolicismus a katolický tábor nemůže v konfrontaci se sekularizující, liberální a demokratickou společností prosadit své cíle a zájmy cestou konfrontace, útočnosti a výbojnosti, která posilovala fobii z jeho ideové síly a mezinárodního zázemí. Došel k závěru, že na politické scéně je nutno postupovat takticky, umírněně, vyjednávat, politicky lavírovat, hledat dohodu a přijímat kompromisy. Ústupek pro něho nebyl odchýlením se od zásad, ale vědomou reakcí na poznání, že momentálně není záležitost průchodná, ale pokud počkáme a vystihneme vhodný okamžik, nakonec ji prosadíme. V tom tkvěla podstata jeho legendárního sloganu o dohodě předcházející budoucí dohodě, mnohokrát kritizovaného a odmítaného politickými partnery, ale nakonec pragmaticky účinného, neboť přinášel ovoce v podobě politických zisků. Dospěl též k názoru, že v demokratickém systému a v jeho zájmu samém je třeba, aby křesťanská politická strana byla zastoupena i ve výkonné moci – tedy ve vládách. To bylo jeho výrazným krédem v době první i třetí Československé republiky.

Jan Šrámek se stal tvůrcem moderního konceptu křesťansko-sociální práce v českém prostředí, z kterého vytvořil základní osu pro všechno své veřejné působení. Vymezil se vůči starším představám katolických myslitelů o řešení sociální otázky jako jednoho z největších problémů moderní doby a přiklonil se k představám nastiňeným v encyklice Lva XIII. *Rerum novarum*, které tvůrčím způsobem a ve vazbě na českou tradici spojenou se Sušilovou školou aplikoval na české poměry. Nebyl sice tvůrcem originálním, ale podněty získané studiem poměrů a sociální práce zejména v západní Evropě dovedl zúročit a především převést do praktického života. Jeho hluboké přesvědčení o správnosti této koncepce z něj udělalo nejen jednoho z prvních katolických sociologů sedících dokonce na stoličce praktické sociologie v kněžských učilištích a na teologických fakultách, ale také oponenta představ o nalezení východisek z jisté krize demokratického uspořádání společnosti prostřednictvím různých modelů stavovského státu, které ve 30. letech 20. století inklinovaly k nastolení totalitních politických režimů. Právě tato pevná víra v sílu demokracie způsobila, že ve druhé polovině 30. let na půdě ČSL sváděl zápas o směr jejího dalšího vývoje s protagonisty české zemské organizace.

Jan Šrámek byl od studentských let stoupencem hnutí českých katolických modernistů, kteří vystoupili s myšlenkou smíření katolické církve s moderní občanskou společností. Jejich představa o možnostech reformy katolické církve cestou zdola ztroskotala na nevhodném taktickém postupu, možná pro ni ještě nedozrálá doba, někteří jednotlivci ji zneužili k realizaci svých záměrů a církev poškodili. Šrámka však vnímáme jako nositele pozitiv tohoto hnutí. Naplňování vize o překlenutí propasti, která se rozevřela mezi katolicismem a moderní společností, o rechristianizaci českého národa a katolickém řešení sociální otázky vyzdvihlo Šrámka z role stranického politika do pozice československého státníka. Tvrzení o tom, že po vzniku Československé republiky svou dlouholetou práci před českým národem rehabilito-

val katolicismus, katolíky začlenil do moderní české společnosti a národní pospolitosti a smířil je s ní, a vytvořil most mezi sekularizovaným světem a katolickou církví v Československu, jsou sice nadnesená, protože to nebylo dílo jednotlivce a navíc hovoříme o fenoménech velmi křehké povahy, avšak přece jen je v nich kus pravdy. Šrámkovou nepochybnou zásluhou je skutečnost, že z odmítaného politického katolicismu, proti němuž se soupeři ze strachu spojovali do protikatolických bloků, propagačně využívali jeho loajálních postojů v letech první světové války a po vzniku republiky vyvolali tažení pod heslem „Pryč od Říma“, udělal jeden z pěti politických sloupů Československé republiky, bez jehož státotvorného postupu je existence československého meziválečného státu nepředstavitelná. Jako člen Pětky a ministr československých vlád se podílel na budování demokratického republikánského politického systému a přispíval k jeho stabilitě sladěním zájmů českého katolicismu se zájmy republiky. Patřilo k tomu i odvrácení snah o odluku církve od státu, která byla v protikatolickém tažení po roce 1918 vůdčí ideou všech protivníků církve a naopak v katolických kruzích byla tehdy jednoznačně odmítána. Rozhodujícím způsobem přispěl k tomu, že český politický katolicismus reprezentoval vlivnou a respektovanou sílu stojící ve stranicko-politickém systému státu nejdříve na pravém středu a ve 30. letech na pravém křídle československé levice. Nebylo náhodné, že se v krizovém období těchto 30. let postavil na obranu republiky a že jeho politická kariéra vyvrcholila v pozici premiéra československé vlády v exilu. Ani on nebyl s to zabránit změnám, které po druhé světové válce nastaly, a to ani kdyby mu sloužilo zdraví a nehlásil se věk. Jeho chování po únoru 1948 však jednoznačně vypovídá o věrnosti ideám, které vyznával celý život.

Jan Šrámek se bezesporu zasloužil i o zlepšení vztahů Československé republiky a Vatikánu. Jako čelný činitel katolického politického hnutí dokázal u Apoštolského stolce lépe než mnozí diplomaté vysvětlit specifickou situaci římskokatolické církve v ČSR i její problémy, včetně vztahu českého národa k osobnosti M. Jana Husa. Jeho návštěvy v Římě v meziválečném období a jeho jednání s vatikánskými činiteli i Svatým otcem Piem XI. k vyjasnění četných otázek bezesporu přispěly.

Naše úvodní slovo ke knize o Janu Šrámkovi jsme začali evokací osobních pocitů lidí, kteří se s tímto knězem, politikem a státníkem setkávali a měli příležitost udělat si o něm vlastní úsudek. Pokusme se v tomto duchu tuto stat' také uzavřít.

V roce 1946 editor Šrámkových projevů z let 1918–1938 Tomáš Fučík napsal: „*Velikost státníkovu je možno objektivně a výsostně – s platností trvalou a nadčasovou – měřit a vážit zpravidla až z jistého časového odstupu. Rozhodně však je možno tuto velikost definitivně měřit nikoliv podle klidných dob státu a podle pravidelné činnosti státníkovy, ale podle dob nejpohnutějších a nejkritičtějších, v nichž státník vždy nezkresleně ukazuje svou velikost státnickou i lidskou. Ukazuje ji svými politickými činy.*“ Jan Šrámek prošel třemi kritickými zkouškami: první v roce 1918, druhou v roce 1938 a třetí v roce 1948, tedy v letech s osmičkou na konci. Jak v nich obstál?

Má osobnost Jana Šrámkova co říci současníkům? V roce 2006 arcibiskup olomoucký Jan Graubner uvažoval: „*Musím se ptát: čím by Šrámek začínal svou práci dnes? Myslím, že by zase začínal podáním pomocné ruky potřebným, i když sociální bída má dnes jinou tvář. Jistě by pracoval pro podporu zdravé rodiny a manželství, všímal*

si otroků drog, her a upadlé kultury. Budoval by také pozitivní variantu sdělovacích prostředků, šířil komplexní výchovu celého člověka a hájil křesťanský ráz veřejného života. Vycházel by jako tenkrát z výzvy papeže k sociální angažovanosti. Dnes by asi uskutečňoval civilizaci lásky a budoval kulturu života a věřím, že po letech by o něm někdo prohlásil: Dal poznat národu, že Bůh je láska.“

Začtème se tedy do životních osudů muže, který měl tu přednost a ten nedostatek, že byl katolickým knězem...

V československém protifašistickém exilu

DO EMIGRACE

Plán Šrámkova a Hálova útěku počítal s tehdejší častou ilegální cestou přes ještě svobodné Polsko, které se již obávalo hitlerovského Německa a uprchlíkům z protektorátu nedělalo větší potíže. Na polských hranicích bylo vybudováno několik útekových tras zřízených odbojovými organizacemi, především Obranou národa. Polská cesta však nebyla vůbec jednoduchá, protože nacistické bezpečnostní úřady včetně gestapa posílily svou kontrolu hraničních přechodů a hranic samých, takže celá řada organizovaných přechodů hranic skončila tím, že uprchlíci padli do německých rukou.¹ Proto bylo třeba odchod do exilu naplánovat co nejdůkladněji.

Existuje několik verzí příběhu o útěku Šrámkova a Hály: všechny líčí v podstatě stejně závěr a vlastní přejezd hranic, liší se však v tom, jak odchod do exilu vlastně začal a kde se před ním a v jeho průběhu Šrámek (v obou hlavních verzích byl před útekem nemocný) nacházel. Podle první verze – v již citované vzpomínce Františka Sedláčka² – měl být Šrámek v Praze a schovávat se zde před Němci a jejich možným nátlakem. Převoz Šrámkova z Prahy vlakem do Ostravy měl organizovat jistý poručík letectva Karel Janšta. Oba jím sledovaní kněží nastoupili do ranního rychlíku Praha–Ostrava a podřimovali v jednom kupé. Ještě v Zábřehu na Moravě je Janšta při čtvrté kontrolní obchůzce vlakem viděl, za Olomoucí mu však zmizeli. Po dlouhém hledání se v Ostravě dozvěděli, že oba kněží jsou v klášteře boromejek ve Frýdlantu nad Ostravicí. Tam Šrámkova, který věděl, že pro ně má přijít jistý Franta, našel Sedláček. Šrámek prý byl dojat, že se převaděč (o němž věděl jen to, že se ohlásí jako Franta) konečně našel. Hála prý mezitím tohoto Frantu hledal v Ostravě. Šrámek ve Frýdlantu údajně Sedláčkovi vysvětloval, že před Olomoucí jim sdělily jisté řeholnice, že je vše vyzrazeno a že musí rychle z vlaku vystoupit. Pak je prý přes Svatý Hostýn odvezly do Frýdlantu, kde už byli tři dny a mysleli, že se budou muset vrátit. Z Frýdlantu pak po návratu Hály odjeli Sedláčkovým autem do Ostravy.

Podle verze, kterou uvádí ctihodná sestra Virginie M. Turzová,³ ležel Šrámek nemocen v Brně, když jej počátkem července navštívil F. Hála se vzkazem z Politického ústředí, aby odjel do Anglie spolupracovat s Benešem na osvobození ČSR. Měl přinést také Ripkův vzkaz z Paříže s podobným poselstvím. Šrámkova nemoc

¹ V dubnu 1939 se to stalo skupině komunistických předáků v čele s Antonínem Zápotockým (1884–1957).

² Archiv KDU-ČSL, Historie 1945–1948, kart. 40, strojopis.

³ TURZOVÁ, V. M., s. 89–91. Autorka bohužel neuvádí své zdroje.

již doznávala, ale ještě se necítil plně zdrav. Přesto řekl, že pojede, pokud s ním odcestuje i Hála. Cestu do Frýdlantu měl připravit P. Vladimír Čermák, činitel Orla, zapojený do Obrany národa. Šrámek o cestě informoval jen generální představenou sester cyrilometodějek, která po odjezdu Šrámka s Hálou dovezla autem do frýdlantského kláštera boromejek jejich věci. Dále už sestra píše jen to, že odjeli do Ostravy, (nepíše jak) a krátce o uhelném vlaku, kterým odjeli do Polska. V publikaci autorka zveřejnila bez jakéhokoliv komentáře doporučující latinský list arcibiskupa Prečana, datovaný 6. července 1939, pro Šrámka, který podle přípisu odjíždí na radu svého lékaře na zdravotní cestu do zahraničí. Arcibiskup stvrzuje, že Šrámek, arcibiskupský protonotář, je kněz velmi zasloužilý a Svaté matce Církvi velmi oddaný, a proto jej doporučuje místním ordinářům a ostatním duchovním, na něž se obrátí, aby mu ochotně umožnili přístup k oltáři Božímu.⁴

Další verzi uvádí v publikaci *Mandatář národa* H. Ripka. Podle ní odjeli Šrámek s Hálou počátkem července do Beskyd do Bílé, aby se nemocný Šrámek uzdravil. Šrámek před cestou poslal Hálu k arcibiskupovi Prečanovi pro zmíněný doporučující list. Hála vysvětlil Prečanovi, že Šrámek churaví a lékař mu doporučil léčení v některých zahraničních lázních. Z Beskyd pak odjeli do Ostravy. Tato verze nemluví o klášteře ve Frýdlantu, ale ani jej nevylučuje, protože z Bílé vedla tehdy do Frýdlantu místní železniční trať.

Podle novinové zprávy *Lidové demokracie* z roku 1990 připravil Šrámkův a Hálův přechod hranic (v Polsku) významný činitel Orla, MUDr. Vojtěch Jílek z Brna, který se zúčastnil tělovýchovných slavností ve Stockholmu v červenci 1939 (později prý to potvrdili Šrámek i Hála). Před svým návratem do vlasti se Jílek dohodl s tamní emigrací na pomoci oběma kněžím při útěku.⁵

Závěrečná část útěku je podrobně popsána jen v Sedláčkově vzpomínce. Ten uvádí, že dne 13. července 1939 odjeli se Šrámek, Hála a jen s nejnужnějšími zavazadly (Šrámkovi povolil jen jeden kufr místo tří) osobním autem z Frýdlantu do Slezské Ostravy-Michálkovic, odkud jezdily prázdné nákladní vlaky přes hranice do Petřvaldu, zabraného tehdy Poláky, a vracely se zpět s uhlím. Za nádražím Ostrava-Michálkovice byli již za tmy Šrámek s Hála v převlečení za železničáře naloženi do dvou brzdařských budek, které byly součástí vlaku. Sedláček prý musel Šrámka, který již pro nemoc nemohl dojít k vlaku, nést na zádech. S pomocí železničáře jej pak dostali do brzdařské budky, do druhé nasedl Hála. Přejezd hranice se zdařil, v Petřvaldu měl Sedláček vše domluveno s polskými vojáky, kteří Šrámka uvítali a odvezli na policejní stanici. Po přespání u Sedláčkových příbuzných v Petřvaldu odjeli ráno na biskupství v Katovicích. V žádné jiné verzi není o vlastním přechodu hranic tolik podrobností; v jiné je však zmínka, že železničář, který jel v budce se Šrámek, byl komunista, který po přejezdu protektorátní hranice řekl monsignorovi, „*aby se pokřičoval, že už je v bezpečí*“.⁶

V Polsku pobýli Šrámek s Hála jen asi 14 dní. Nejdéle se zdrželi v Krakově, kde se Šrámek seznámil s československými vojáky a jejich velitelem, podplukovníkem

⁴ Podáváme jen výtahu z přípisu, který je v publikaci přetištěn v originále i českém překladu. Šrámek měl prý uniformu strojvedoucího, Hála topiče.

⁵ *Lidová demokracie*, 5. 3. 1990, s. 3. Vojtěch Jílek byl v září 1941 nacisty popraven.

⁶ STRÁNSKÝ, Jan: *Šrámkova úcta k rodné řeči*. In: *Mandatář národa*, s. 80.